

ГЕНДЕРНІ ВІДМІННОСТІ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

GENDER DIFFERENCES IN AGGRESSIVE BEHAVIOR AMONG ADOLESCENTS

У статті детально розглядається процес формування особистості підлітків, акцентуючи увагу на особливостях підліткового віку та етапах становлення агресивної поведінки. Представлено основні теоретичні погляди на природу агресії, зокрема її біологічні, соціальні та психологічні аспекти, а також фактори, які можуть впливати на розвиток агресивних тенденцій. Також проаналізовано гендерні відмінності у проявах агресії серед підлітків, що включає оцінку маскулінних і фемінних особливостей агресивної поведінки.

Розглядаючи підходи до вивчення підліткової агресивності, стаття визначає ключові принципи і вимоги до проведення емпіричних досліджень у психології, включаючи принципи етичності, об'єктивності та валідності досліджуваних даних. Описано методологічні основи дослідження, серед яких зазначено вибір методик для діагностики агресивності, що охоплюють як оцінку особистісних характеристик, так і форми та інтенсивність агресії, зокрема фізичну, вербальну та опосередковану агресію. Обґрунтовано вибір емпіричної бази дослідження, що дає змогу аналізувати відмінності між підлітками різної статі. Результати емпіричного дослідження детально висвітлюють гендерні особливості агресивної поведінки підлітків, включаючи ключові показники, такі як рівень особистісної агресивності, форми агресії та комунікативна ворожість. Виявлено, що сучасним підліткам притаманний відносно високий рівень агресивності, який проявляється по-різному у представників різних гендерних груп. Зокрема, маскулінні підлітки значно частіше демонструють схильність до фізичної агресії та комунікативної ворожості, що може виражатися у формі конфліктів, словесних суперечок та силових дій. У конфліктних ситуаціях вони схильні виявляти наполегливість і відстоювати свої позиції через силу, що іноді супроводжується відкритими проявами ворожості або навіть застосуванням фізичної сили.

З іншого боку, фемінні підлітки, попри загальну меншу схильність до агресії, можуть проявляти її в опосередкованих формах. До таких форм належать соціальне ігнорування, розповсюдження пліток, відсторонення від групової діяльності та інші види соціального тиску. Ці форми опосередкованої агресії часто не мають відкритого характеру, однак можуть значно впливати на психологічний комфорт і соціальні зв'язки в підлітковому колективі. Подібна поведінка спричиняє певний тиск, створюючи напружену атмосферу і впливаючи на почуття прийняття в групі, що є важливим аспектом для підліткового віку.

У підсумку, дослідження робить внесок у розуміння того, як гендерні особливості впливають на агресивну поведінку підлітків, що може бути корисним для розробки корекційних програм і підходів до роботи з підлітками в освітньому та соціальному середовищах.

Ключові слова: агресивність, конфліктність, агресивна поведінка, статеві відмінності, підлітковий вік.

The article provides an in-depth examination of adolescent personality development, with a focus on the characteristics of adolescence and the stages of the formation of aggressive behavior. It presents key theoretical perspectives on the nature of aggression, including its biological, social, and psychological aspects, as well as factors that may influence the development of aggressive tendencies. Additionally, it analyzes gender differences in adolescent aggression, evaluating the masculine and feminine characteristics of aggressive behavior.

In considering approaches to studying adolescent aggression, the article outlines essential principles and requirements for conducting empirical research in psychology, including ethics, objectivity, and validity of the data collected. The methodological foundation of the research is described, including the selection of tools for diagnosing aggression, which encompass assessments of personal traits as well as forms and intensity of aggression, including physical, verbal, and indirect aggression. The rationale for the selection of the empirical research base is provided, enabling an analysis of differences between adolescents of different genders.

The findings of the empirical study highlight gender-specific characteristics of adolescent aggressive behavior, covering key indicators such as levels of personal aggression, types of aggression, and communicative hostility. It was found that contemporary adolescents exhibit a relatively high level of aggression, which manifests differently across gender groups. Specifically, masculine adolescents are more likely to display tendencies toward physical aggression and communicative hostility, often in the form of conflicts, verbal disputes, and forceful actions. In conflict situations, they tend to be assertive and defend their positions through force, sometimes accompanied by overt hostility or even physical aggression.

In contrast, feminine adolescents, despite generally showing lower tendencies toward aggression, may exhibit it in indirect forms. These include social exclusion, gossip, withdrawal from group activities, and other types of social pressure. These indirect forms of aggression are often not overt but can significantly affect psychological well-being and social bonds within adolescent groups. Such behavior creates a certain degree of tension, fostering a stressful atmosphere and influencing a sense of belonging in the group, which is crucial during adolescence.

In conclusion, the study contributes to understanding how gender differences affect adolescent aggressive behavior, which can be useful in developing correctional programs and approaches to working with adolescents in educational and social contexts.

Key words: aggression, conflict, aggressive behavior, gender differences, adolescence.

УДК 159.9.01–025.13

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208>.

2024.66.10

Мельничук М.М.

к.психол.н.,

доцент кафедри психології

Полтавський національний педагогічний

університет імені В.Г. Короленка

Актуальність дослідження гендерних відмінностей агресивної поведінки у підлітковому віці є надзвичайно високою з огляду на сучасні тенденції зростання агресії серед підлітків, а також важливість розуміння відмінностей у її проявах серед хлопців і дівчат. Підлітковий вік є періодом активного формування особистості, під час якого закладаються основні риси характеру, соціальні установки та моделі поведінки, які можуть зберігатися протягом усього життя. Саме в цей період виникає підвищена схильність до агресивної поведінки, яка може проявлятися у вигляді фізичної, вербальної або опосередкованої агресії [2]. Розуміння гендерних відмінностей у цих проявах є необхідним для того, щоб виявити специфічні аспекти агресивності у хлопців і дівчат, які можуть мати як психологічні, так і соціальні причини.

Вивчення гендерних аспектів агресії є також важливим у контексті соціальних норм і очікувань, які часто по-різному впливають на поведінку хлопців і дівчат. Наприклад, традиційно хлопців заохочують до більш виражених форм захисної та навіть агресивної поведінки, тоді як дівчата частіше навчаються придушувати прямі прояви агресії, що іноді проявляється в опосередкованих формах, як-от соціальна ізоляція або чутки. Ці гендерно-специфічні патерни агресивної поведінки можуть впливати на емоційне самопочуття підлітків, їхню соціалізацію та адаптацію в колективі [1].

Актуальність дослідження зумовлена також необхідністю розробки диференційованих методів профілактики та корекції агресивної поведінки, які враховують гендерні особливості. Знання про особливості проявів агресії у хлопців і дівчат дозволить розробляти індивідуальні підходи до виховання та корекції, а також створити сприятливі умови для адаптації підлітків у школі та поза її межами. Таким чином, це дослідження сприятиме формуванню більш здорових моделей поведінки, а також запобіганню конфліктам та агресії у молодіжному середовищі.

Крім того, соціокультурні зміни, що відбуваються в сучасному суспільстві, впливають на формування нових поглядів на гендерні ролі, що також відображається на поведінкових установках підлітків. Аналіз гендерних відмінностей в агресивності підлітків дозволить краще зрозуміти, як змінюються поведінкові реакції у хлопців і дівчат під впливом сучасних соціокультурних факторів [3].

Серед українських учених, які досліджували проблему агресивності у підлітковому віці, варто відзначити роботи І. Бежа, який вивчав моральний розвиток та агресивну поведінку підлітків у контексті виховання. Г. Ложкіна досліджувала психологічні аспекти агресії та фактори, що сприяють її виникненню. Л. Орбан-Лембрик займалася питаннями

емоційної сфери підлітків, включаючи прояви агресивності, а О. Молчанова вивчала агресивні тенденції у поведінці школярів та фактори їх соціалізації. Їхні дослідження сприяють розумінню причин та механізмів агресії у підлітків, а також можливим шляхам профілактики та корекції агресивної поведінки.

Метою цього дослідження є теоретичний аналіз і емпіричне вивчення особливостей агресивної поведінки в підлітковому віці, а також дослідження впливу гендерної ідентичності на цей процес. Для досягнення мети використовувалися методи аналізу, синтезу, порівняння та узагальнення науково-теоретичних джерел. Емпіричне дослідження здійснювалося за допомогою тестування й анкетування із залученням низки психодіагностичних методик, зокрема «Маскуліність – фемініність» (С. Бем), діагностики особистісної агресивності та конфліктності (Є.П. Ільїн, П.А. Ковальов), методики для виявлення форм та показників агресії (А. Басса-А. Даркі, адаптація А.К. Осницького), «Оцінка агресивності у відносинах» (А. Ассінгер) та методики діагностики комунікативної агресивності (В.В. Бойко) [4]. Обробка даних проводилася з використанням критерію χ^2 -Пірсона, що дало змогу виявити статистично значущі відмінності між групами респондентів. У дослідженні взяли участь 62 підлітки (30 дівчат і 32 хлопці), які навчаються у ЗСО № 9 м. Полтави.

Емпіричне дослідження виявило, що значна частина підлітків має виражену особистісну агресивність. Ці молоді люди схильні до агресивної поведінки стосовно оточуючих, часто демонструють ворожість, прагнуть досягти бажаного та не терплять поглядів, що не збігаються з їхніми. Для них притаманні прояви як фізичної, так і словесної агресії, ворожі висловлювання та дії щодо інших. Деякі з респондентів проявляють агресію на середньому рівні, тобто їх агресивність з'являється лише в ситуаціях, які для них є значущими. В інших обставинах вони можуть контролювати свої емоції або навіть демонструвати доброзичливість. Інші учасники дослідження переважно не схильні до агресивних проявів. Вони вирішують конфлікти за допомогою діалогу та можуть поступатися в інтересах іншої сторони. Агресивна поведінка у стосунках їм не властива, і вони не схильні до фізичних чи словесних нападів на людей, чиї думки не збігаються з їхніми.

Серед агресивних підлітків більшість демонструє негативну форму агресії, проявляючи фізичні або словесні напади, зокрема в ситуаціях, коли їх ображають. Ці підлітки схильні до бійок, лайки, провокацій і навіть насмішок над іншими. Водночас частина агресивних підлітків проявляє агресивність у позитивному напрямку. Вони наполегливі у відстоюванні

своїх інтересів та переконань, можуть активно протистояти опонентам у випадках конфліктів, але не вдаються до фізичної агресії чи ворожих зауважень. Хоч вони і дратуються в процесі захисту своїх переконань, фізичної агресії не проявляють. Ще одна частина респондентів характеризується змішаними проявами агресії: у деяких ситуаціях вони обмежуються звичайною наполегливістю, але в інших можуть виявляти фізичну агресію або словесну ворожість. Таким чином, більшість підлітків у дослідженні демонструє агресивну поведінку, здебільшого у негативній формі, що включає схильність до фізичних або словесних проявів ворожості. Однак частина респондентів демонструє більш помірковану агресивність, виражену в наполегливості та неупустиливості, без явної ворожості чи фізичних нападів.

Проаналізовано, що підлітки з маскулініними рисами мають вищий рівень агресивності у порівнянні з фемінними. Для багатьох із них характерна стійка особистісна агресія та ворожість до оточуючих, що ускладнює взаємодію з іншими людьми. Агресивне ставлення є для них типовим, утворюючи стабільну рису особистості. Лише незначна частина маскулініних підлітків демонструє низький рівень агресії і не схильна до ворожого ставлення. На противагу цьому, фемінні підлітки виявляють значно меншу схильність до агресивної поведінки. Вони, як правило, не мають вираженого прагнення до конфліктів, цінують гуманну взаємодію та налаштовані на конструктивне вирішення конфліктних ситуацій. Лише невелика група серед фемінних підлітків має високу особистісну агресію, демонструючи схильність до агресивних дій у спілкуванні; для них такі прояви є типовими і прийнятними.

Для перевірки статистичної значущості відмінностей у рівнях агресії серед підлітків з різною гендерною ідентичністю було застосовано критерій χ^2 -Пірсона. Емпіричне значення цього показника становить 11,056 при критичному рівні 5,991 ($p \leq 0,05$) та 9,210 ($p \leq 0,01$) для $k=2$. Оскільки емпіричне значення перевищує критичне, можна стверджувати про наявність статистично значущих відмінностей у проявах агресивності між маскулініними та фемінними підлітками. Це підтверджує, що маскулініні підлітки дійсно мають більш виражену особистісну агресивність у порівнянні з фемінними.

Визначено, що найяскравішими проявами агресивності серед підлітків є фізична і словесна агресія. Високий рівень вираженості цих типів поведінки характерний для значної частини респондентів, які виявляють схильність до агресивної поведінки щодо оточуючих. Навпаки, найменш вираженими є такі риси, як почуття провини, підозрілість, образа, негативізм і роздратування. Більшість підлітків виявляють агресивну поведінку безпосередньо,

однак рівень непрямой агресії у них зазвичай залишається на середньому рівні.

Тобто загалом досліджувані підлітки мають тенденцію до агресивного ставлення до інших. Вербальна агресія є найбільш поширеною формою, що проявляється як через емоційні реакції (наприклад, плач або крик), так і через зміст словесних висловлювань (лайка, погрози). Це може пояснюватися особливою важливістю спілкування у цьому віці і страхом перед можливістю фізичної агресії. Водночас фізична агресія також зустрічається досить часто, коли підлітки вдаються до фізичного насилля, щоб завдати шкоди іншим.

У деяких випадках підлітки можуть проявляти агресію непрямим шляхом. Це спостерігається, коли вони використовують саркастичні жарти або злісні плітки як засіб вираження ворожості. Такий тип агресії зазвичай виникає тоді, коли підлітки не можуть висловити своє невдоволення прямо через брак впевненості чи сором'язливості, вдаючись до «обхідних» методів вираження агресії.

Зазвичай підлітки не схильні до підозрілості, негативізму, роздратування чи почуття провини, а також не мають глибоко вкорієних упереджень у спілкуванні. Вони відкриті до взаємодії з іншими і не мають звички зосереджуватися на негативному досвіді, а також не відчують надмірної вини за те, що відбувається у їхньому житті.

Проаналізовано, що маскулініні підлітки частіше проявляють фізичну агресію, схильні до фізичного насилля, вирішення конфліктів шляхом бійок та застосування сили щодо тих, хто їх дратує або створює загрозу. Така поведінка, особливо коли вона має захисний характер, часто закріплюється як усталений спосіб реагування. У той же час, певна кількість маскулініних підлітків, навпаки, має низький рівень фізичної агресії і не схильна до фізичного вирішення конфліктів.

На відміну від них, фемінні підлітки частіше проявляють непрямую агресію, виражаючи свої негативні емоції через сарказм, жарти або плітки, що викликають у них негативні почуття. Ці форми поведінки дозволяють їм уникнути прямої конфронтації, демонструючи ворожість через «обхідні» шляхи. Низький рівень непрямой агресії серед фемінних підлітків характеризується відсутністю агресивної поведінки. Фізична агресія менш характерна для фемінних підлітків, які вдаються до неї рідше, здебільшого зосереджуючись на вирішенні конфліктів у спокійний спосіб. Хлопцям також зазвичай не властива непряма агресія, яка проявляється переважно у формі сарказму або обговорення оточуючих. При цьому підлітки обох гендерів часто проявляють словесну агресію у стосунках, що виражається у конфліктних висловлюваннях та образах.

Порівняння отриманих результатів, зображених у таблиці 1, за допомогою критеріїв статистичної значущості показало наявність помітних відмінностей у показниках фізичної та непрямой агресії між маскулініми і фемінініми підлітками. Однак, за показником словесної агресії значущих відмінностей між групами не виявлено.

Це свідчить, що маскулініні підлітки більш схильні до фізичної агресії, тоді як фемініні вдаються до непрямой форми, але обидві групи активно користуються словесною агресією.

Аналіз виявив, що значна кількість підлітків характеризується високою комунікативною агресією. Такі підлітки часто бувають емоційно нестабільними та жорсткими в спілкуванні. Вони прагнуть до лідерства у стосунках з однолітками, нерідко досягаючи своїх інтересів за рахунок інших. Водночас вони чутливо сприймають негативне ставлення до себе і при нагоді готові покарати тих, хто демонструє до них ворожість.

Інша частина підлітків демонструє помірну агресію в стосунках з однолітками. Вони впевнені в собі, періодично виявляють агресію, проте це не є їх звичною моделлю поведінки, і загалом вони залишаються доброзичливими. Окремі респонденти відзначаються сильною схильністю до миролюбної комунікації, сприймаючи кожного як важливого партнера для спілкування. Вони не схильні до агресії жодної форми і вирізняються певною невпевненістю у власних силах.

Щодо реактивної агресії, значна частина підлітків відповідає на агресивну поведінку оточуючих, активно демонструючи ворожість до однолітків у відповідь на провокації. Менша частка підлітків має низький рівень такої агресії і здатна стримано реагувати на агресивну поведінку інших.

Також значна кількість підлітків виявляє провокаційну агресію, стимулюючи інших до ворожих реакцій через жарти, агресивні чи двозначні коментарі. Водночас певна частина не

має схильності провокувати інших під час спілкування та відстоювання власних інтересів.

Близько половини респондентів характеризуються спонтанною агресією, схильністю до необґрунтованих проявів ворожості. Це іноді компенсаторний механізм, коли вони агресивно реагують на неможливість захиститися від кривдника. Інші підлітки відчувають труднощі з контролем над агресивною поведінкою; вони схильні до імпульсивних проявів ворожості, що відображає певну нестачу навичок самоконтролю, тоді як інші вміють керувати своїми емоціями. Ще одна частина респондентів схильна до самоагресії, проявляючи ворожість до себе і завдаючи собі шкоди.

При цьому, маскулініні підлітки здебільшого більш агресивні в стосунках порівняно з фемінініми. У значній частині маскулініних респондентів яскраво виражене агресивне ставлення, вони схильні до конфліктної взаємодії з іншими і виявляють різні форми агресії. Фемініні підлітки, навпаки, менш схильні до агресивної поведінки в стосунках і здебільшого прагнуть уникати конфліктів, зберігаючи доброзичливість.

Крім того, маскулініні підлітки частіше, ніж фемініні, провокують агресію та агресивно реагують на ворожу поведінку. Вони можуть стимулювати оточуючих на прояви агресії через дратівливі дії, конфлікти та прямі агресивні відповіді на спровоковану ворожість. Фемініні підлітки загалом більш гуманні у відносинах і уникають агресивної поведінки, натомість у конфліктних ситуаціях намагаються зберегти мирну взаємодію.

Для підтвердження статистичної значущості відмінностей у комунікативних агресивних установках було застосовано розрахунок емпіричного критерію у таблиці 2.

Співставлення отриманих значень з критичним показником дозволяє стверджувати про наявність суттєвих розбіжностей у проявах комунікативної агресії у маскулініних та фемінініних підлітків.

Таблиця 1

Значення χ^2 -емпіричного за показниками вираженості форм агресивної поведінки у підлітків з різною гендерною ідентичністю

Форми агресивної поведінки	фізична	непряма	вербальна
Значення χ^2 -емпіричного	12,458	10,742	3,632

Таблиця 2

Значення χ^2 -емпіричного за показниками вираженості комунікативної агресивності підлітків з різною гендерною ідентичністю

Показники комунікативної агресивності	Ворожість у спілкуванні	Провокація агресії	Реактивна агресивність
Значення χ^2 -емпіричного	12,517	11,234	9,802

Таким чином встановлено, що сучасним підліткам притаманний високий рівень агресивності. Зокрема, маскулітні підлітки виявляють більшу агресивність, особливо у формах фізичної агресії та конфліктності в спілкуванні. Натомість фемінні підлітки, хоча й менш агресивні, частіше проявляють непряму агресію. Отримані результати можуть бути корисними для психологів та фахівців освітньої сфери в проведенні профілактичних заходів, спрямованих на зниження агресії серед підлітків, а також у роботі шкільних психологів для покращення міжособистісної взаємодії та сприяння розвитку гуманних способів комунікації серед молоді.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бойчук І. Гендерні особливості комунікації молоді. *Гуманітарно-наукове знання: комунікативні засади*. Матеріали Міжнародної наукової конференції 6–7 жовтня 2017 р. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2017. С. 334–338.
2. Психологія розвитку особистості у підлітковому та ранньому юнацькому віці: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / [Н.О. Гончарова, Ю.Л. Горбенко, Ю.І. Калюжна, В.А. Лавріненко, та ін.]; за ред. К.В. Седих. Полтава: Астроя, 2018. 342 с.
3. Максименко С.Д., Максименко К.С., Папуча М.В. Психологія особистості. К.: Видавництво ТОВ «КММ», 2007. 296 с.
4. Моргун В.Ф., Тітов І.Г. Основи психологічної діагностики: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Видавничий Дім «Слово», 2013. 464 с.
5. Baron R.A. Threatened retaliation from the victim as an inhibitor of physical aggressions. *Journal of Research in Personality*. 1973. 115 p.
6. Bandura A. *Aggression: A Social Learning Analysis*. Englewood cliffs, New Jersey, Prentice-Hall, 1973. 390 p.
7. Berkowitz L. *Aggression: Its causes, consequences and control*. New York: Mc Graw-Hill. 1993. 485 p.